

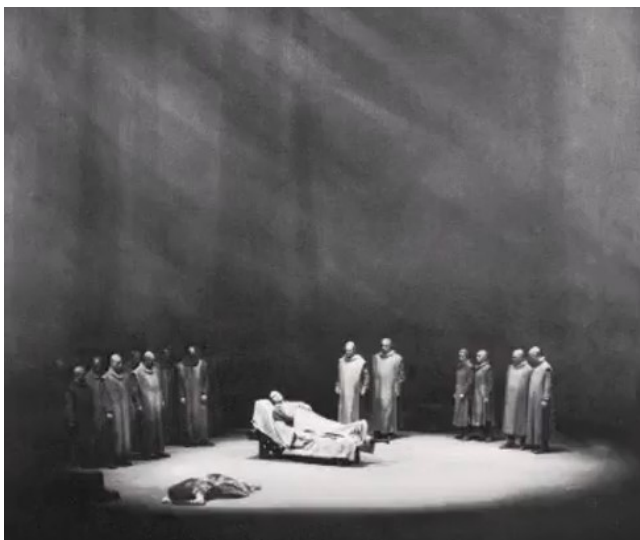
Parsifal en de nieuwe mens

door Philip Grisel met illustraties van Kim Grisel

De tijd rond Goede Vrijdag leent zich bij uitstek voor persoonlijke bezinning. Veel mensen doen dit met behulp van muziek. Favoriet blijft natuurlijk de Matthäuspassion van Bach, maar ook zijn cantates en Mahlers 2^e symfonie worden in deze periode veel beluisterd. Zelf luister (en kijk) ik op deze dag naar Wagners *Parsifal*. Dit jaar een uitvoering uit de Met (2013) met Jonas Kaufmann als *Parsifal*. Omdat we vanwege onvoorziene omstandigheden dit jaar niet gezamenlijk in De Brakke Grond konden kijken en luisteren waren we geheel op onszelf aangewezen. Dit kan natuurlijk ook zijn voordelen hebben. Vooral omdat we Wagners meest persoonlijke en ondoorgrondelijke werk dan goed kunnen overdenken. Ik heb de dagen en weken na Goede Vrijdag gebruikt om over dit werk na te denken en een aantal boeken en artikelen te lezen. Daarnaast heb ik me verdiept in de theoretische werken van Wagner die hij rond 1880 heeft geschreven en die gerelateerd zijn aan *Parsifal*. Graag wil ik mijn bevindingen hier met u delen.

Inleiding

Sinds de première in 1882 zijn er talloze interpretaties van Wagners laatste werk verschenen. Het gaat er dan vaak om wat het uitgangspunt van de interpretatie is. Hebben we hier te maken met een mythologisch werk, of misschien met een religieus, een psychologisch of een filosofisch drama? Sommigen gaan zelfs zo ver het werk in verband te brengen met de boeken over het collectieve onbewuste van C.G. Jung, die pas enkele tientallen jaren later zouden verschijnen. Het meest overtuigend echter vind ik de opvatting die Wieland Wagner in 1951 zal verwoorden in het Festspielbuch van dat jaar. Volgens hem is *Parsifal* een “mystischer Ausdruck von kaum zu umgrenzenden Seelenzuständen, die im Irrealen wurzeln und nur von der Intuition erfasst werden können”. Hij legt de nadruk dus op de ontwikkeling van de menselijke ziel. Alle overbodige ballast en decoratieve elementen worden weggelaten om maar zoveel mogelijk te benadrukken dat we hier een “seelisch-geistlicher Werdeprozess” aanschouwen. Dus geen romantische natuurbeleving, maar een geestelijke beleving. De decors zijn kaal, het geheel vindt grotendeels plaats binnen een verlichte cirkel omgeven door een spel van licht en donker.

Parsifal, Bayreuth 1951, productie Wieland Wagner

Wieland Wagner gebruikt meerdere malen het woord “Tiefenpsychologie” om de kern van het werk aan te geven. Het gaat om Parsifals ontwikkeling in het spanningsveld van Moeder (het onbewuste, zorgeloze bestaan), Klingsor (de zondeval, de gedegeneerde staat van de mens) en de Heiland (het Goddelijke in de mens). In symbolische objecten van Zwaan via de verloren Speer naar de Graal/Duif/teruggewonnen Speer. De objecten zijn in de interpretatie van Wieland Wagner archetypisch, de landschappen zijn landschappen van de ziel. Ook de personages zijn geen individuen, maar symbolen van de menselijke staat. Doel van de mens is om via zijn “fall parsi”, ofwel zijn tocht door het dal de “Rein-Menschliche” staat te hervinden. Dit brengt ons bij de term die in Wagners late geschriften regelmatig zal terugkeren: Het Puur-Menselijke. Om zijn bedoelingen duidelijk te maken gebruikt Wagner mythologische, religieuze en filosofische elementen, maar nadruk ligt op de psychologische ontwikkeling.

Mythologische aspecten

Wagner is zijn leven lang gefascineerd geweest door de Graal-mythe, die hij vond in het werk van de twaalfde- en dertiende-eeuwse dichters Chretien de Troyes en Wolfram von Eschenbach. De Graal wordt hier voorgesteld als een schitterend object, een prachtige edelsteen die het mooiste is wat een mens ooit gezien heeft. Hij heeft een leven schenkende functie, als een soort oneindige bron van leven en geluk, een Hoorn des Overvloeds. De verbinding met het Christendom werd pas gelegd in het werk van de Franse dertiende-eeuwse dichter Robert de Boron. Hij schreef in zijn “Joseph d’Arimathie” over de herkomst en geschiedenis van de Graal. Allereerst was de Graal de beker waaruit Jezus en zijn discipelen dronken bij het Laatste Avondmaal. Jezus ging een verbond aan met de mens, door te zeggen “Deze beker is het Nieuwe Verbond in mijn bloed vergoten voor u”. Later is de Graal ook de beker waarin het bloed van Jezus aan het kruis door Josef van Arimathea wordt opgevangen. Deze beker wordt door engelen aan de eerste Graalridder Titurel ter bewaring doorgegeven. Bij aanschouwing van de Graal werd eeuwig leven gegeven.

De speer is het wapen waarmee de soldaat Longinus Jezus aan het kruis in zijn zij stak om zijn dood vast te stellen. De speer is samen met de Graal in bewaring gegeven aan de Graalridders. Zij vormen een eenheid en staan symbool van de Eenheid van het Leven, voor het mannelijke en het vrouwelijke, voor de daadkracht en de Liefde/het Medelijden. Als Amfortas de speer ontvreemdt, dan verbreekt hij deze eenheid en blijft er alleen een symbool van (zelfzuchtige, onbarmhartige) mannelijkheid over. Hetzelfde gebeurt in de Ring, als Wotan zijn speer verkrijgt door hem af te breken van de Heilige Esche. Ook hij verbreekt de eenheid van de Natuur.

Religieuze aspecten

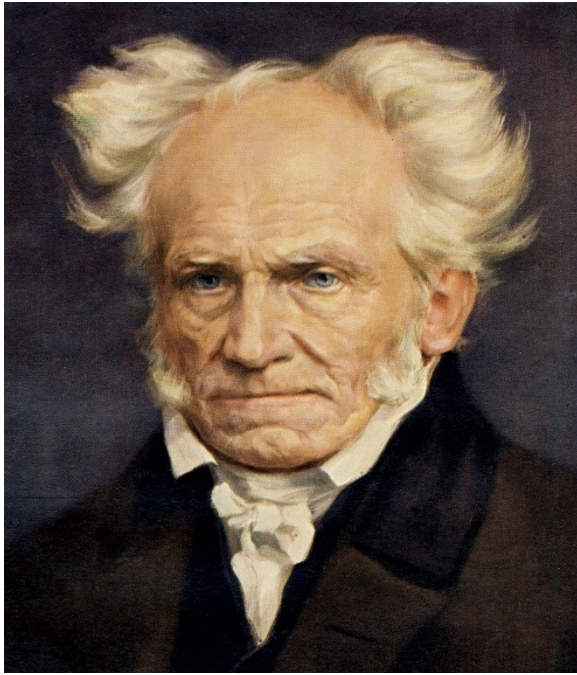
In tegenstelling tot de Ring des Nibelungen is in *Parsifal* geen sprake van een maatschappelijke context. De nieuwe wereld is alleen te bereiken door verandering **in** de mens. De mens moet in navolging van Christus bewust kunnen (mee)lijden met zijn medemens. Wagner noemt dit het terugvinden van de Goddelijke kern in de mens “diesen Gott, der in uns wohnt...das angeborene Gegengift gegen den Willen”. Op deze “Wil” (noem het levensdrift) kom ik later terug. De Graal is het symbool voor deze grenzeloze liefde, het alomvattende medelijden en de zelfverloochening ten behoeve van anderen. De Graal kan niet in de ruimte gevonden worden (“kein Weg führt zu ihm durch das Land”) maar moet innerlijk verworven worden. Amfortas zingt:

“des heiligsten Blutes Quell fühl ich sich gießen in mein Herz“.

God, of beter gezegd Het Goddelijke, woont **in** de mens. Terwijl Lohengrin nog terugkeerde naar de bovenaardse wereld van het Goddelijke, is dat Goddelijke in *Parsifal* in het aardse leven te vinden. Dit Goddelijke moeten we niet gelijkstellen aan de Christelijke God. Wagner gebruikt van het Christendom alleen het offer van Jezus, de leer van de zelfoverwinning door vrijwillig lijden, om zijn punt te maken. Verder moeten we dit universeel, los van een religie of andere culturele achtergrond beschouwen. Het gaat om de puur-menselijke ontwikkeling van Parsifal.

Filosofische aspecten

In 1854 maakte Wagner kennis met het hoofdwerk van Arthur Schopenhauer “Die Welt als Wille und Vorstellung”. Zijn wereldbeeld van optimistische wereldverbeteraar werd hierdoor op zijn kop gezet. Weg was de overtuiging dat een “vrije held” zoals Siegfried de wereld kon redden. In *Götterdämmerung* gaat ook Siegfried uiteindelijk ten onder. Wat Schopenhauer in zijn boek uiteenzet kan hier slechts kort worden omschreven. Allereerst is de wereld zoals die zich aan ons openbaart niets anders dan onze versluisde voorstelling van de werkelijkheid. Wat we zien is een veelheid aan objecten die door ons geordend worden in tijd, ruimte en causaliteit. De eigenlijke wereld kunnen wij niet waarnemen.

Arthur Schopenhauer

Deze is onbegrensd, eeuwig en als een eenheid op te vatten. Volgens Schopenhauer is die wereld kenbaar in ons zelf en manifesteert ze zich als wat hij noemt de Wil, een drang tot leven, tot voortbestaan. Vervolgens moeten we echter vaststellen dat de Wil is gecorrumpeerd. Hij manifesteert zich alleen nog in een drang tot bevrediging van lusten en in egoïsme, hebzucht, haat en jaloezie. De eenheid is ver te zoeken. Ook in de dierenwereld is wreedheid aan de orde van de dag. Een oplossing ziet Schopenhauer in het onderkennen van Mede-lijden. In tegenstelling tot de dieren kan de mens het lijden voor anderen bewust ondergaan. Door met de ander mee te lijden overstijgt de mens de grenzen van het individu en komt hij tot de overtuiging van de Eenheid van al het leven. Als hij een ander dan iets aandoet, dan doet hij ook zichzelf iets aan. De ander zie je dan niet als Niet-ik, maar als Ik-nogmaals. Aan de andere kant vraagt Schopenhauer zich af hoe de ondeelbare wereld, die tijdloos is kan veranderen. Verandering kan immers alleen in de tijd plaatsvinden, van het ene moment op het andere.

Daarom moeten we de Wil proberen te ontkennen. We moeten aan het Leven onttijgen door ascese. Dit pessimisme ging Wagner uiteindelijk te ver. Hij was van mening dat we de Wil niet moeten ontkennen, maar moeten ombuigen. De Wil is misleid en moet naar zijn ware bestemming worden teruggebracht. De ware bestemming vindt hij in de Liefde. We vinden verlossing in de Liefde. Uiteindelijk zijn we dus weer terug bij *Der Fliegende Holländer*.

Wagner verlaat dus de pessimistische visie van Schopenhauer en zet er een humanistisch concept tegenover waarin de mens bewust kan kiezen voor een nieuwe weg, waarin hij zich niet uit de wereld terugtrekt, maar een nieuwe wereld schept op basis van Mede-Lijden en Liefde. Disharmonie is dus niet onveranderlijk, maar slechts een dwaalweg en een vorm van zelfvervreemding die kan worden opgeheven. Hoe vertaalt zich dit nu in *Parsifal*?

Van Titurel naar Amfortas

Lang voordat de handeling van *Parsifal* begint was Titurel koning van de Graalgemeenschap. In die wereld leefde men in onbewuste eenheid met God, zichzelf en de Natuur. Het is een harmonieuze wereld vol met naïeve onschuld en devotie. Men stelde geen vragen, maar hield zich aan de goddelijke wetten en geboden. Het geloof was puur en onomstreden. De keerzijde van de medaille was echter het ontbreken van vrijheid van denken en doen. De mensen leefden weliswaar in gemeenschap met elkaar, maar wel in een toestand die Kant “geestige Unmündigkeit” noemde. Maar Titurel wordt oud en moet de heerschappij aan zijn zoon Amfortas overdragen.

Amfortas is een andere heerser. Hij accepteert niet meer dat de Ridders van de Graal slachtoffer worden van de buitenwereld. Hij wil de wereld beschermen tegen het kwaad van Klingsor. Dit op zich nobele streven wordt echter eigenmachtig genomen, tegen de regels van de gemeenschap en deels ook ingegeven door trots, mannelijke dadendrang en zucht naar roem. Hij grijpt de Heilige Speer (symbool voor mannelijkheid en daadkracht) en trekt ten strijde. Hiermee verbreekt hij de natuurlijke eenheid van het leven. Graal en Speer samen symboliseren deze eenheid.

Deze daad kunnen we vergelijken met de Zondeval uit het Oude Testament. Amfortas “eet” van het fruit van de boom van kennis over goed en kwaad en wordt uit het Paradijs verstoten. Ofwel, de geborgenheid van de Middeleeuwen wordt achtergelaten voor de komst van de Renaissance. De onmondigheid maakt plaats voor de vrije Wil. Het tijdperk van de menselijke bewustwording en het

individualisme wordt belichaamd in Amfortas. In zekere zin betekent dit een vooruitgang, maar nog niet de vooruitgang die Wagner voor ogen stond. De mens heeft een eigen keuze, maar kiest voor het najagen van eigen succes en bevrediging van de eigen (seksuele) lusten. Dit geeft volgens Schopenhauer slechts tijdelijke bevrediging. Na bevrediging van de lusten volgen er weer nieuwe. De wond van Amfortas zal niet meer kunnen sluiten. De lichamelijke pijn wordt nog overtroffen door de geestelijke. De schuld die hij door het verliezen van de Speer op zich geladen heeft is enorm. Hij is zich hiervan ten volle bewust, maar kan het niet meer verhelpen. Door zijn wond wordt hij voortdurend herinnerd aan zijn mislukte goddelijke missie. Uit zijn wond stroomt geen “heiliges Christen-Blut”, maar “heiβes Sündenblut”. Hij verstrikt zich steeds meer in egoïsme en weigert ten slotte de Graal te onthullen opdat hij kan sterven. Maar hiermee veroorzaakt hij ook de dood van zijn vader Titurel, die in leven bleef door het regelmatig aanschouwen van de heilige Graal. In Amfortas toont Wagner ons de ziekte en het verval van de mensheid. Om de mensheid te kunnen redden is een andere manier van denken nodig. Dan komt Parsifal, de “reiner Tor” die hiertoe in staat kan zijn.

Parsifals ontwikkeling tot volwaardige mens

*“Durch Mitleid wissend,
Der reine Tor.
Harre sein,
Den ich erkor”.*

Is Parsifal de “reine Tor” uit de voorspelling? Zeker is dat hij is opgegroeid zonder invloed van de buitenwereld en dat hij dus niet verpest is door oude denkpatronen. Als zodanig is hij ontvankelijk voor het nieuwe ideaal. Hij is “rein”, net als Siegfried uit de *Ring des Nibelungen*. Ook Siegfried werd verre van de buitenwereld gehouden, maar met de bedoeling om zelfstandig beslissingen te kunnen nemen. Parsifal wordt juist opgevoed om geen beslissingen te nemen, maar om veilig in de moederschoot te blijven. In de praktijk is deze situatie niet houdbaar. Zoals ieder mens ontvlucht Parsifal zijn veilige omgeving. Als hij een stoet schitterende ridders ziet passeren kan hij niet anders dan ze volgen. Zijn handelen is volledig onbewust. Hij volgt zijn instincten en laat zijn moeder alleen achter. Onbewust veroorzaakt hij hierdoor de dood van zijn moeder Herzeleide, die van verdriet sterft. Vol jeugdige overmoed en dadendrang stormt hij de handeling van het drama binnen. Zijn dadendrang verschilt echter volledig van die van Amfortas. Parsifal handelt vanuit zijn natuur, Amfortas handelde vanuit zijn geest, met alle zelfzuchtige bedoelingen vanden.

Zonder nadenken schiet Parsifal een zwaan uit de lucht en is trots op het resultaat. Op iedere verontwaardigde vraag van de ridders moet hij het antwoord schuldig blijven. Hij weet zelfs zijn eigen naam niet. Hij is zich van geen schuld bewust. Maar in de wereld van de Graalridders is al het leven heilig. Hier heerst eenheid van al het leven. Als je een ander levend wezen iets aandoet, dan verwond je ook jezelf. Gurnemanz laat Parsifal inzien dat zijn daad onbezonnen en verkeerd is. Parsifal wordt uiteindelijk door medelijden overmand. Hij is dus niet alleen een “reiner Tor”, maar ook gevoelig en in staat Medelijden te voelen. Nadat Kundry hem toebijdt dat zijn moeder door zijn toedoen is gestorven is Parsifal door verdriet en medelijden totaal van de wereld. Hij is nog net in staat te stamelen “ich verschmachte”. Parsifal lijkt ontheven uit het bewustzijn van het zinnelijke leven. Dit is

het moment dat Gurnemanz begrijpt dat dit weleens de voorspelde verlosser kan zijn. Hij leidt hem naar een ander, hoger bewustzijn, waar “zum Raum wird....die Zeit”. Parsifal is getuige van het enorme lijden van Amfortas. Nu moet blijken of Parsifal ook tot inzicht kan komen, of hij “wissend” wordt. Het verwachte teken blijft echter uit. Hij heeft niet begrepen wat hij zag. Hij blijkt in de ogen van Gurnemanz slechts een gewone dwaas. Parsifal kan alleen medelijden opbrengen voor het leed dat hij zelf heeft

ondervonden of veroorzaakt. Niet voor het lijden van de gehele mensheid.

Om zover te kunnen komen moet hij eerst zelf dit leed ervaren. Hij moet door het Dal van het Leven (fal parsi). Dit dal zien we aan het begin van de tweede akte. Het is de wereld van het Kwaad, de wereld van Klingsor, hoogverheven in zijn toren. Parsifal beleeft hier voor het eerst de bedrieglijke wereld van de zinnen. Hij is betoverd door de bloementuin en de bekoorlijke meisjes die hier verleidelijk dansen.

Dit is wat Schopenhauer de wereld van de Voorstellingen noemde, vol met bedrieglijke zinnelijke waarnemingen. Parsifal betreedt de tuin als een onbeschreven blad. Hij ziet de meisjes als bloemen, niet als objecten van zinnelijke lust. Hij blijft steken in de schijn van de voorstellingen en kan nog niet tot de werkelijkheid achter deze voorstellingen doordringen. Hiervoor is grover geschut noodzakelijk. Klingsor wekt Kundry om haar kunsten te herhalen. Na Amfortas moet ook Parsifal worden verleid. Kundry is de eerste die Parsifal bij zijn naam aanspreekt. Ze geeft hem hiermee als het ware een

identiteit. Parsifal is zich hierdoor bewust van zijn verantwoordelijkheid als denkend en handelend individu. Kundry appelleert in eerste instantie aan zijn moederbinding en laat Parsifal kiezen tussen regressie, ofwel terugkeer naar de veilige omgeving van zijn jeugd, en progressie, ofwel vrijheid van keuze met alle verantwoordelijkheid van dien. Hij bevindt zich nu in dezelfde situatie als in de eerste akte bij het betreden van de Graaltempel. Hij moet een keuze maken. De kus van Kundry is het moment waarin de keuze gemaakt moet worden. Als Kundry Parsifal kust is het thema van de wond van Amfortas in de muziek te horen. Parsifal realiseert zich waartoe de verleidingen kunnen leiden. Hij wordt zich bewust van de oorzaak van het leed en stoot Kundry van zich af. Hij is “wissend” geworden. Hij roept de naam van Amfortas. Het lijden van Amfortas is ook zijn lijden geworden. Maar de muren van Klingsors kasteel staan nog overeind. Het gevaar van verleidingen is nog niet geweken. Pas als Parsifal Klingsor overwint en met de heilige speer het teken van het Kruis maakt (als symbool voor de eenheid van het leven) stort de wereld van de schijn in elkaar. Een woestenij blijft achter.

Hier zijn we op het punt waar Schopenhauer eindigt. Het einde van het leven als hoogste goed. Wagner voegt echter nog een derde akte aan het geheel toe. Hierin wordt de ontkenning van de Wil en de nihilistische wereldvisie omgebogen naar verandering van de Wil in de richting van de goddelijke eenheid van leven.

Wat Parsifal meemaakt tussen de 2^e en de 3^e akte vernemen we slechts indirect. Het is een zware weg die hem aan de rand van het nihilisme brengt:

“zahllose Nöte
Kampfe und Streite
Zwangen mich ab vom Pfade,
wähnte ich ihn recht schon erkannt,
Da musste mich Verzweiflung fassen“

Het is een beproeving om uiteindelijk tot bevestiging van zijn ideaal te komen. De speer houdt hij hoog boven zijn hoofd om te voorkomen dat hij hem gebruikt om ander leven schade te berokkenen en hiermee de eenheid van het leven te doorbreken. De speer moet “unentweiht” terug naar de Graal. We zien hier ook het ideaal uit de Bergrede van Christus, dat het beter is de tegenstander de andere wang toe te keren. Niet strijden, maar veranderen in de geest van liefde en opoffering. Zelfs Kundry heeft die stap gezet. Van de grote zondares is ze een boeteling geworden, zoals Maria van Magdala.

Parsifals laatste etappe is de bewustwording van de betekenis van zijn verandering en de aanvaarding van zijn schuldgevoel (n.a.v. de dood van zijn moeder en zijn falen bij de eerste ontmoeting met Amfortas) als noodzakelijk deel van de menselijke ontwikkeling. Dan word je “gereinigt” en herboren. Door de opoffering van Jezus op Goede Vrijdag (Karfreitag) is nieuw leven mogelijk. Jezus offerde zich voor de mensheid. Parsifal gaat nog een stap verder. Door zijn daden is de gehele natuur uit haar lijden verlost.

“Das dankt dann alle Kreatur,
was all‘ da blüht und bald erstirbt,
da die entsündigte Natur
heut ihren Unschuldstag erwirbt“.

Door het sluiten van de wond van Amfortas is het lijden ten einde en is de nieuwe mens geboren. Hij volgt niet langer zijn egoïstische behoeften, maar handelt bewust in dienst van de natuur. De terugkeer van de speer is symbolisch voor het terugkeren van het Goddelijke in de mens door zijn bewuste, individuele vrije keuze.

Is Parsifal in onze geseculariseerde wereld nog wel actueel? De vraag stellen is haar beantwoorden. Kijk naar de uitvoering van Parsifal in de regie van Pierre Audi. In de tweede akte zien we een enorme glazen bol waarin het publiek weerspiegeld wordt. We worden als het ware deel van het gebeuren. Ook wij zijn nog steeds onderdeel van een wereld in (moreel) verval. Door ons handelen is de natuur in gevaar. Ook nu nog is een nieuwe mens noodzakelijk om de wereld te veranderen en te redden.

Bij het schrijven van dit artikel heb ik dankbaar gebruik gemaakt van het werk van Peter Berne: “Parsifal oder die höhere Bestimmung des Menschen. Christus-Mystik und buddhistische Weltdeutung in Wagners letztem Drama” (Wien 2017). Berne gaat ook nog uitgebreid in op de invloed van het Boeddhisme op de late Wagner en op de herkomst en de betekening van Kundry. Van harte aanbevelen!